

Іван Терлюк

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0900-4388>
i.terlyuk2406@gmail.com

УДК 340.12(367)

КІММЕРІЙЦІ ЯК ПЕРШІ ВІДОМІ НОСІЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Досліджується феномен киммерійців як перших носіїв державності на території сучасної України. Актуальність теми зумовлена недостатнім висвітленням їхньої ролі у формуванні раннях державних утворень, що відбувалося в умовах обмеженості письмових джерел і необхідності глибокого аналізу археологічних матеріалів. Проблема також обтяжується складністю реконструкції їхньої соціальної структури, економічної діяльності та політичної організації через фрагментарність історичних даних.

Дослідження киммерійців є важливим для розуміння історичних процесів, що відбувалися на українських землях. Воно дає змогу простежити витоки української державності, яка має глибокі корені в історії, виявити елементи формування національної ідентичності та підтвердити безперервність культурного розвитку регіону. Крім того, вивчення киммерійської спадщини слугує спростуванню історичних фальсифікацій, які заперечують державницькі традиції українського народу, що є особливо актуальним у контексті сучасних геополітичних викликів.

Метою статті є привернення уваги до ролі киммерійців у процесі становлення раннях політичних структур на території сучасної України. Завдання охоплюють аналіз походження киммерійців, вивчення їхнього способу життя, географії проживання, соціальної структури та політичної організації. Особливий акцент зроблено на дослідженні феномену киммерійської державності, яка перебувала на етапі протодержавного розвитку.

Методологічну основу дослідження становлять історико-порівняльний метод, що уможливило встановити зв'язок між археологічними знахідками та письмовими джерелами, а також джерелознавчий аналіз античних і асирійських свідчень про киммерійців. Такий підхід сприяв комплексному аналізу історичних, соціальних та політичних аспектів їхнього життя.

У статті простежено елементи соціальної структури киммерійців, що охоплювала царів, військову знать, старійшин, общинників і рабів. Військова організація киммерійців відзначалася високим рівнем розвитку завдяки використанню кінноти та залізної зброї, що забезпечувало успішні військові походи та поширення впливу на значні території. Економічна діяльність базувалася на скотарстві, зокрема конярстві, хоча серед киммерійців були й землеробські племена.

Особлива увага приділена вивченню політичної організації киммерійців. Висловлено припущення, що їхній устрій мав риси протодержавного утворення – політичної структури, яка мала окремі елементи державності, але ще не досягла високого рівня стабільності та розвиненості. Киммерійці взаємодіяли з передовими цивілізаціями Передньої Азії, що відображалось у війнах, торгівлі та культурних контактах, які впливали на їхній розвиток.

У підсумку зроблено висновок, що киммерійці відігравали значну роль у формуванні історичного та культурного простору на території сучасної України. Їхній приклад демонструє ранні форми політичної організації, що заклали підґрунтя для розвитку української державності та етнокультурної ідентичності. Вивчення їхньої спадщини є важливим не лише для розуміння витоків української історії, а й для зміцнення національної свідомості та протидії фальсифікації історичних фактів.

Попри значний внесок українських і зарубіжних дослідників, чимало питань, пов'язаних із киммерійцями, залишаються недостатньо вивченими. Тож є перспективи для наступних досліджень, зокрема у сфері історії держави і права України.

Ключові слова: киммерійці; державність; протодержава; Україна; Північне Причорномор'я; кочівники; ранньодержавні утворення.

Історія формування української державності є складним і тривалим процесом, який розпочинається задовго до появи пращурів слов'ян (І тис. н. е.). У межах території сучасної України впродовж тисячоліть існували різноманітні етнічно й культурно неоднорідні суспільства. Ці спільноти творили генетично споріднені традиції, які впливали на спосіб життя, культуру та суспільну організацію. Припускаємо, що контакти з протослов'янськими племенами, хоча й опосередковані, могли відігравати певну роль у державотворчих процесах цього періоду. Різноманітні народи, що мешкали на цих теренах, безсумнівно, вплинули на формування етнофону та генофону сучасного українського народу.

Одним із перших історичних народів, що зробив вагомий внесок у становлення державності на території сучасної України, були киммерійці (або *кімерійці* чи *кімери*). Їхнє дослідження важливе не лише для реконструкції минулого, а й для усвідомлення сучасних викликів, пов'язаних із фальсифікацією історії України.

Відомо, що російська військова агресія супроводжується пропагандою, яка заперечує українську державність та національну ідентичність. У цьому контексті вивчення киммерійців дає змогу підтвердити, що українці є народом із глибокими державницькими традиціями, які сягають раннього залізного віку. Киммерійці створили перше відоме державне утворення на землях сучасної України у той час, коли на території сучасної російської держави ще не було жодних ознак державності. Спадщина киммерійців вплинула на подальший розвиток регіональних цивілізацій, зокрема скіфів і сарматів, та, головне, підтверджує безперервність культурного розвитку на українських землях.

Вивчення киммерійців є ключовим для розуміння тих історичних процесів, що сприяли формуванню української державності, а також для глибшого усвідомлення національної ідентичності. Аналіз культурних і соціальних структур киммерійців дає змогу краще зрозуміти коріння української державності та унікальність її еволюції. З цього погляду, дослідження киммерійців допомагає не лише реконструювати історію, а й формувати сучасне розуміння українського народу як спадкоємця тисячолітньої традиції державотворення.

Досліджування історії кіммерійців, особливо в контексті території сучасної України, має значну, хоча й фрагментарну, історіографію. Найважливішу роль у вивченні цього народу відіграють археологічні джерела, серед яких переважають артефакти, пов'язані з матеріальною культурою.

Ключовими свідченнями кіммерійської присутності на теренах Північного Причорномор'я є кургани та поховання, де знайдено численні зразки зброї, прикрас і кераміки. Особливе місце займають кам'яні стели (баби), що відображають елементи матеріальної культури та художнього вираження кіммерійців. Реконструювати побут кіммерійців уможлиблюють характерні товстостінні горщики, келихи та черпаки, прикрашені наліпними валиками й канелюрами, які виявлено під час розкопок.

Водночас археологічні джерела мають обмежені можливості для відтворення суспільно-політичних процесів кіммерійців. Їхня інформативність щодо соціальних і політичних відносин є опосередкованою й поступається значенню письмових джерел. Це ускладнює розуміння особливостей політичної організації та соціальної структури кіммерійського суспільства.

Письмові свідчення про кіммерійців сягають античної доби й містяться в роботах таких авторів, як Гомер, Геродот і Страбон. У "Одіссеї" Гомер згадує кіммерійців як народ, що мешкає на межі світу. Геродот у своїй "Історії" подає чи не найдокладніші описи кіммерійців, зокрема їхні переселення, спосіб життя та взаємодію з іншими народами. Страбон у "Географії" розглядає питання їхнього розташування.

Додаткову інформацію про кіммерійців містять асирійські клинописні таблички, датовані часами правління Саргона II, Сенахеріба та Ашурбаніпала. У них народ "Gimirrai" згадується в контексті вторгнень і взаємодії з Ассирією¹. Біблійні тексти, зокрема книга Буття у Старому Завіті, також згадують народ "Гомер", який деякі дослідники ототожнюють із кіммерійцями².

Через обмеженість і фрагментарність археологічних і письмових джерел реконструкція історії кіммерійців у Південно-Східній Європі значною мірою базується на апіорних припущеннях. Тому слід мати на увазі, що точні дані щодо їхнього походження, буття та соціальних процесів досі залишаються дискусійними.

Незважаючи на ці труднощі, дослідження кіммерійців завжди викликало інтерес у науковців. Так, відомий український історик і археолог Л. Залізняк приділяв увагу питанням етногенезу та розселення кіммерійців, аналізуючи археологічні й письмові джерела³. О. Могилов зосереджувався на військовій політиці та спадщині цього народу⁴, а В. Кононенко вивчав особливості дер-

¹ С Наливайко, *Етнічна історія Давньої України* (Євшан-зілля 2007) 151.

² Г Водяк, 'Кіммерійці' (Етногенез 01.10.2020) <<https://etnogenez.org/cimmerians>> (дата звернення 17.12.2024).

³ Л Залізняк, *Стародавня історія України* (Темпора 2012) 282–287.

⁴ О Могилов, 'Кіммерійці: військова політика та спадщина' (Локальна історія, 20 травня 2024) <<https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/kimeriitsi-viiskova-politika-ta-spadshchina-oleksandr-mogilov>> (дата звернення 17.12.2024).

жавно-правового розвитку кочових народів Півдня України, зокрема киммерійців, визначаючи загальні риси їхніх протодержавних утворень⁵.

Серед зарубіжних дослідників варто згадати німецького історика К. Мюленхоффа, який одним із перших зацікавився історією киммерійців, запропонувавши гіпотези щодо їхньої батьківщини⁶. Французький історик Р. Лабат і американський археолог Д. Ентоні також зробили значний внесок у вивчення киммерійців. Ентоні, зокрема, розглядає їхню роль у поширенні культурних і технологічних інновацій у близькосхідному регіоні.

Поєднання письмових і археологічних джерел, а також дослідження як українських, так і зарубіжних науковців, створюють базис для вивчення історії та культури киммерійців. Водночас багато аспектів їхнього життя залишаються недостатньо дослідженими, що відкриває перспективи для нових наукових розвідок.

Мета дослідження полягає у приверненні уваги до зазначеної у заголовку проблеми як важливого аспекту вивчення витоків української державності та формування національної ідентичності. Завдання охоплюють аналіз появи, походження, географії проживання киммерійців та, головне, дослідження їхньої державності. Особливу увагу зосереджено на вивченні політичної організації киммерійців, особливостей їхнього способу життя, соціальної структури та економічної діяльності.

Для зручності тексту спробуємо структурувати його відповідно до мети та завдань дослідження.

Киммерійці на території Північного Причорномор'я: дискусії щодо хронології та витоків

Киммерійці вважаються першим народом, який з'явився на півдні сучасної України з початком залізного віку, на межі II та I тисячоліття до н. е. Водночас існують різні точки зору щодо часу їхнього панування у Північному Причорномор'ї.

Так, серед археологів (наприклад, І. Черняков) існує думка про появу киммерійців на початку *раннього* (тут і далі курсив наш. – Авт.) залізного віку, який вони відносять до XII ст. до н. е.⁷ Інша версія, запропонована Н. Полонською-Василенко, пов'язує їхнє панування на півдні сучасної України з періодом 1500–700 рр. до н. е.⁸ Дослідники М. Г. і М. М. Тараненки вважають, що киммерійці прийшли до українських степів не раніше IX ст. до н. е.⁹ До-

⁵ В Кононенко, 'Особливості державно-правового розвитку кочових народів Півдня України стародавньої доби' [2021] 1 Публічне управління і право: історія, теорія, практика 6–12.

⁶ Sergei Tokhtas'ev, 'Cimmerians' (Encyclopædia Iranica, V/6) 563–567 <<https://iranicaonline.org/articles/cimmerians-nomads>> (accessed 18.12.2024).

⁷ М Чмихов, Н Кравченко, І Черняков, *Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій* (С Головка ред, Либідь 1992) 193.

⁸ Н Полонська-Василенко, *Історія України: у 2 т. Т. I. До половини XVII століття* (2-ге вид, Либідь 1993) 55.

⁹ М Г Тараненко, М М Тараненко, 'Перші державні утворення на території України' [2016] 1/2(29/30) Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право 178–186.

водиться погодитися з С. Наливайком, що насправді нам достеменно невідомо, відколи кіммерійці перебували на цих землях¹⁰.

Проте вже перші давньогрецькі автори засвідчують їх перебування у Північному Причорномор'ї. Скажімо, Гомер згадує про кіммерійців у XI пісні своєї “Одіссеї”. Він зображує їх народом, що живе в глибокому мороці, символічно розташованому на краю світу, біля ріки Океан: *‘Сонця проміння туди не сягає ніколи, Небо на них застилає туман безпросвітний. Там кіммерійські народи живуть у мороці вічним’*¹¹. Проте серед науковців і досі тривають дискусії щодо того, чи описані Гомером кіммерійці є реальним народом Північного Причорномор'я. Деякі дослідники припускають, що Гомер міг використовувати назву “кіммерійці” не для позначення реального етносу, а як символічний образ для позначення міфічного чи символічного народу, який проживав на північ від відомого йому світу (*“народ, який проживає на північ від кого-небудь”*)¹².

*Походження та етнічний склад кіммерійців:
дискусійні гіпотези*

Проблема походження та етнічного складу кіммерійців дотепер залишається предметом наукових дискусій.

Попри загальну згоду щодо їхньої належності до індоєвропейської мовної групи, точна етнічна ідентифікація кіммерійців залишається відкритою. У сучасній історіографії домінують три основні гіпотези.

Першою і найпоширенішою є індоєвропейська теорія походження кіммерійців. Її прихильники вважають кіммерійців іраномовним кочовим народом, який мігрував зі степів Центральної Азії. Відповідно до цієї теорії вони спочатку з'явилися на Кавказі та в Малій Азії, а згодом досягли території Північного Причорномор'я. На підтримку цієї гіпотези науковці наводять аналіз імен кіммерійських царів, зафіксованих у асирійських джерелах, та іраномовних топонімів у регіоні¹³. Крім того, генетичні дослідження виявили у зразках, пов'язаних з кіммерійською культурою, ґ-хромосомні гаплогрупи R1aZ645 і R1a2cB111, а також мітохондріальні гаплогрупи U5a1b1, U2e2 і H35, які пов'язують із поширенням індоєвропейських мов¹⁴.

Інша теорія, що підкреслює *автохтонний розвиток*, розглядає кіммерійців як нащадків місцевих племен епохи бронзи, зокрема катакомбної та зрубної культур. Її прихильники вважають, що ці племена адаптувалися до нових умов, перейшли до кочового способу життя, але зберегли культурну

¹⁰ Наливайко (н 1) 149.

¹¹ Гомер, *Одіссея* (пер. із старогр. Б. Тен, Фоліо 2004) 236.

¹² Див., напр.: Кіммерійці – стародавні кочівники Північного Причорномор'я (15.08.2015) <<https://spadok.org.ua/kimmeriya/kimmeriytsi-starodavni-kochivnyky-pivnichnogo-prychornomor-ya>> (дата звернення 17.12.2024).

¹³ Там само.

¹⁴ Водяк (н 2).

спадкоємність із попередніми археологічними культурами¹⁵. Наприклад, український археолог П. Курінний, якого згадує Н. Полонська-Василенко, убачав у кіммерійській культурі продовження Трипільської, пристосованої до потреб табунного скотарства¹⁶.

Ця теорія акцентує на безперервності культурного розвитку на території сучасної України: катакомбна культура (III–II тис. до н. е.) поступилася зрубній (II–I тис. до н. е.), яка згодом трансформувалася в кіммерійську культуру (IX–VII ст. до н. е.). На спадкоємність між цими культурами, зокрема в поховальних обрядах і матеріальній культурі, вказують археологічні дослідження¹⁷. Зокрема, українські археологи різних поколінь, такі як А. Тереножкін і М. Чмихов, вважають, що поступовий розвиток місцевих племен від бронзової доби до раннього залізного віку засвідчують кілька етапів кіммерійської культури, серед яких виокремлюють чорногорівський та новочеркаський¹⁸.

Третя гіпотеза передбачає, що *кіммерійці могли бути мішаним етнічним утворенням*, до складу якого входили різні групи степових кочовиків, які взаємодіяли з осілим населенням. Ця теорія відображає складність етнічних процесів у степах Північного Причорномор'я і допускає, що кіммерійська культура формувалася як результат інтеграції різноманітних племінних груп¹⁹.

Помишляємо, що різноманітність підходів до питання походження кіммерійців відображає як багатогранність історичних і археологічних даних, так і складність етнокультурних процесів, які мали місце в степах Північного Причорномор'я.

Територія розселення кіммерійців: межі та суперечливі погляди

Проблема визначення території розселення кіммерійців, а отже, і територіальних меж їхнього державного утворення, сьогодні також залишається дискусійною.

Загальновизнано, що основний ареал проживання та діяльності кіммерійців охоплював степові та лісостепові простори Північного Причорномор'я – від нижньої течії Дніпра до узбережжя Чорного моря – у добу раннього залізного віку. Водночас свідчення Геродота дають підстави вважати, що їхні території були значно ширшими.

У четвертій книзі (музі) своєї “Історії” (Мельпомена) Геродот зазначає, що кіммерійці населяли землі, які пізніше зайняли скіфи. Більше того,

¹⁵ В Щербатюк, Ю Сокур, ‘Зародження протодержавних і державних об'єднань на теренах України’ [2017] 1 Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ 143.

¹⁶ Полонська-Василенко (н 8) 56.

¹⁷ Див., напр.: Чмихов, Кравченко, Черняков (н 7) 183–202.

¹⁸ С Ольговський, ‘Кольорова металообробка і кочова культура Північного Причорномор'я кіммерійського часу’ [2021] 4(41) Археологія і давня історія України 171.

¹⁹ Чмихов, Кравченко, Черняков (н 7) 198–199.

не надаючи точного опису зайнятих кіммерійцями територій, він згадує, що скіфи, переслідуючи кіммерійців, перетнули річку Аракс і увійшли до Азії²⁰. Це свідчить про те, що кіммерійці займали також території на північ від Кавказу, а їхні східні кордони сягали Дону і Кубані, де вони контактували з іншими кочовими племенами й осілими народами Кавказу.

Геродот також згадує “кіммерійські фортеці”, “кіммерійські переправи” і “країну Кіммерію” у Північному Причорномор’ї, а також Кіммерійський Боспор, який нині асоціюється з Керченською протокою. (*‘Ще й тепер у Скіфії існують кіммерійські фортеці, кіммерійські переправи, є також і країна, що називається Кіммерією, є і так званий Кіммерійський Боспор’*)²¹. Ці свідчення дають підстави припустити, що кіммерійці заселяли і Кримський півострів, зокрема його степову частину, яка слугувала зручними пасовищами для їхньої худоби та стратегічними маршрутами для пересування.

Археологічні дослідження підтверджують цю тезу, хоча погляди дослідників на межі Кіммерійської держави різняться. Одні вчені припускають, що територія кіммерійців простягалася від Дністра до Дону, охоплюючи частину північного Криму²², а також Таманський і Керченський півострови²³. Інші висувують гіпотезу про території від Дунаю і Карпат на заході до Кубані на сході²⁴.

На основі сучасних археологічних даних доведено, що територія кіммерійського (прото)державного утворення поступово розширювалася. Основним ядром цієї держави вважається степова зона між пониззям Дунаю та Приазов’ям, включаючи Крим²⁵.

Як бачимо, територія розселення кіммерійців була динамічною й охоплювала значні простори Північного Причорномор’я, що забезпечувало умови для кочового способу життя, економічної діяльності та політичної організації.

Кіммерійська державність: політична та соціальна структура і зовнішні контакти

Фрагментарні свідчення джерел дають підстави вважати кіммерійців піонерами у створенні на території України порівняно потужного міжплемінного об’єднання – *Кіммерії*. Існування цього державного утворення підтверджується численними фактами, зокрема у сферах політичної та соціальної структур, військової організації, матеріальної культури та зовнішніх контактів кіммерійців.

²⁰ Геродот, *Історії в дев’яти книгах* (А Білецький переклад, Наукова думка 1993) 182–183.

²¹ Там само 183.

²² Тараненко М Г, Тараненко М М (н 9) 180.

²³ Щербатюк, Сокур (н 15) 142.

²⁴ С Грабовський, С Ставроянні, Л Шкляр, *Нариси з історії українського державотворення: посібник* (Генеза 1995) 47–48.

²⁵ Кононенко (н 5) 7.

Ступінь політичного розвитку кіммерійців зазвичай визначається як *міжплемінний союз*, очолюваний вождями. Існує думка, що в Північному Причорномор'ї відбувалася певна консолідація кіммерійців, на що вказують згадки про їхніх вождів, єдність матеріальної культури, а також характер кочового суспільства, який, як правило, передбачає централізацію. Однак така консолідація не свідчить про існування у кіммерійців єдиної держави²⁶. Очевидно, що в їхньому випадку йдеться не про державу, а про протодержавне утворення. Під цим поняттям розуміємо політичну (державну) структуру, яка лише має певні елементи державного устрою, але її інститути ще не є достатньо стабільними чи розвиненими.

Водночас існують альтернативні точки зору. Зокрема, Н. Полонська-Василенко стверджувала, що 'кіммерійці були першим народом, який управлявся царями, що вийшли з родової і племінної знаті'²⁷. Дослідники М. Г. і М. М. Тараненки доповнюють цю думку, зазначаючи, що кіммерійські царі та знать володіли повнотою влади, а їхнє суспільство мало риси рабовласницької держави, яка досягла свого політичного розквіту у VIII–VII ст. до н. е.²⁸

Загалом, погоджуючись із В. Кононенком, можна стверджувати, що визначити особливості функціонування Кіммерійської держави доволі складно, передусім через брак достовірної історичної інформації²⁹. Водночас наявна інформація дає підстави дійти окремих висновків.

Передусім є підстави вважати, що за формою правління Кіммерія істотно відрізнялася від інших держав стародавнього світу. Наприклад, якщо у Єгипті та низці держав Азії приблизно в цей період домінували деспотичні монархії, то у кіммерійців зберігалися елементи військової демократії. В. Калашников визначає військову демократію як суспільний устрій перехідного періоду від первіснообщинного ладу до держави, характерний для багатьох народів світу³⁰.

За цієї системи військової демократії у Кіммерійському державному утворенні воля царів була обмежена народними зборами, рішення яких, імовірно, мали вирішальний характер. Можливо, функції таких зборів виконували воїни, на яких опирався цар і був змушений враховувати їхню волю. Це добре ілюструє Геродот, описуючи вторгнення скіфів на територію кіммерійців. Зважаючи на важливість цих відомостей, наведемо розлогу цитату:

Кіммерійці, коли побачили, що проти них виступило велике військо, почали радитися, що їм робити. Тут їхні думки поділилися надвоє, і кожна сторона наполягала на своїй думці. І найдостойнішою була думка царів, а думка більшості зводилася до того, що їм вигідніше віддалитися, ніж, залишившись, наражатися на небезпеку і чи-

²⁶ Могілов (н 4).

²⁷ Полонська-Василенко (н 8) 55.

²⁸ Тараненко М. Г., Тараненко М. М. (н 9) 179.

²⁹ Кононенко (н 5) 8.

³⁰ В. Калашников, 'Військова демократія як додержавна форма соціального управління у світовій та вітчизняній історії' [2015] 6 Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 13–14.

нити опір численним ворогам. Але думка царів була воювати до останнього з ворогами, обороняючи свою країну. Хоч як там було, ні більшість не хотіла послухатися царів, ні царі більшості. Отже, перші вирішили без бою покинути країну загарбникам і тікати від них, а царі вирішили краще бути вбитими і похованими на батьківщині, але не тікати з більшістю, згадавши, як їм було добре тут і які муки спіткають їх, якщо вони втечуть разом із більшістю³¹.

Цей уривок підкреслює, що рішення в кіммерійському суспільстві приймалися колективно, а влада царів була обмежена волею воїнів та народу, що вказує на елементи військової демократії в їхньому політичному устрої.

Через брак наукових фактів складно докладно характеризувати правову систему кіммерійського державного утворення. Припускаємо, що кіммерійське суспільство жило за давніми звичаями і традиціями, які перетворилися на правові норми та стали основним джерелом права. Поступово зростала роль рішень царів та місцевої знаті, однак писемних джерел права в цей період не існувало³².

Щодо столиці кіммерійського державного утворення відомості з'являються вже після витіснення кіммерійців скіфами з Північного Причорномор'я. Столицею було місто *Кіммерік*, розташоване на березі Чорного моря в районі Керченської протоки, приблизно за 50 км від Пантікапея³³. Водночас знамените "Місто людей кіммерійських", згадане Гомером (городище "Дикий сад" у сучасному Миколаєві), не було столицею Кіммерії і навіть не було засноване кіммерійцями. На думку більшості істориків, це поселення з'явилося задовго до приходу кіммерійців³⁴. Крім того, Гомер не вказував точного місця його розташування (*"Там країна і місто мужів кіммерійських, оповитих імлою і хмарами <...>"*³⁵).

У підсумку Кіммерія була унікальним державним утворенням, де поєднувалися елементи військової демократії та традиційної влади. Це робило її політичну систему особливою й суттєво відмінною від інших держав стародавнього світу.

Уявлення про соціальну структуру кіммерійців базуються на свідченнях античних авторів, насамперед Геродота, а також на вже згаданих вище археологічних дослідженнях. Кіммерійське суспільство мало складну соціальну організацію, засновану на племінній структурі, що базувалася на союзах родів і племен. Основу їхнього суспільства складали військові дружини, які захищали території та здійснювали військові походи. Археологічні знахідки, зокрема кургани з багатими похованнями, яскраво свідчать про соціальну стратифікацію в суспільстві: верхівка суспільства, до якої належали царі (вожді), військова знать і старійшини племен, виділялася своїм статусом та багатством. При-

³¹ Геродот (н 20) 183.

³² Кононенко (н 5) 8.

³³ Там само 7.

³⁴ О Мустафін, *Перлини в степу. Розмови про минуле українського Півдня* (Фоліо 2023) 22–31.

³⁵ Гомер (н 11) 233.

пускаємо, що через належність киммерійської мови до іранської мовної групи їхній правлячий клас також міг мати іранське походження.

Царі відігравали ключову роль у керуванні киммерійцями, очолювали війська й ухвалювали найважливіші рішення. В асирійських джерелах згадуються імена киммерійських царів, які мали іранське походження³⁶. Військова знать, імовірно, також виконувала адміністративні та управлінські функції. Додатково царі та старійшини могли виконувати ритуальні обов'язки, пов'язані з підтриманням традицій і духовних практик племені.

Значну частину суспільства становили воїни, звичайні общинники й раби. Як кочівники киммерійці були активними у здійсненні розбійницьких та загарбницьких військових походів. Понад те, військові походи стали чи не провідною сферою економіки киммерійського державного утворення, а отже, основним заняттям киммерійців.

Військові здобутки забезпечували поповнення матеріальних ресурсів і збільшення кількості рабів. У боях киммерійці використовували залізну зброю, що свідчить про високий рівень їхньої військової організації. Кіннота і складна тактика бою вказують на централізоване керівництво у військових кампаніях³⁷. Геродот і Страбон описували киммерійців як вправних вершників і воїнів.

Військові походи киммерійців не обмежувалися грабіжництвом, а включали масштабні війни з сусідніми державами, такими як Урарту, Ассирія та держави Малої Азії. Завдяки потужному військовому потенціалу киммерійці могли встановлювати підданські відносини із завойованими територіями³⁸.

Економічною основою киммерійського суспільства було скотарство, особливо конярство. Гомер описував їх як "кобилодойців і молокоїдів". Проте, окрім кочових скотарів, до складу Киммерії входили й племена землеробів, які представляли, зокрема Сабатинівську й Білозерську культури³⁹. Табунне господарство сприяло розвитку кінноти. Археологічні знахідки зброї, кінської упряжі й предметів матеріальної культури свідчать про високий рівень виробництва, що загалом характерний для протодержавних утворень.

Киммерійці активно взаємодіяли з сусідніми народами через військові походи й торгівлю. Їх згадують асирійські клинописні тексти (Gimirri), описуючи вторгнення в Малу Азію та Закавказзя⁴⁰. Грецькі історики розповідали про пересування киммерійців через Кавказ і їхні напади на регіони Малої Азії, зокрема на Лідію в VII ст. до н. е. Ці відомості свідчать про певний вплив киммерійців на культурний і політичний розвиток того регіону. Підтвердженням цього є археологічні розкопки в Малій Азії, що виявили пред-

³⁶ Див.: Киммерійці – стародавні кочівники Північного Причорномор'я (н 12).

³⁷ Могилів (н 4)

³⁸ Там само.

³⁹ Кононенко (н 5) 7.

⁴⁰ Наливайко (н 1) 151.

мети, пов'язані з кіммерійцями⁴¹. Залишаються дискусійними зв'язки кіммерійців із Гальштатською культурою, що розвивалася у VIII–V ст. до н. е. в Центральній Європі, та Шлезьком (Сілезією). Прямі контакти з цими культурами поки що не підтверджені, але не виключені непрямі зв'язки через торговельні й культурні посередництва⁴².

На нашу думку, зазначене вказує на те, що кіммерійське суспільство мало риси протодержави з елементами соціальної та політичної організації, що властиві раннім державним утворенням.

Тож викладене дає нам змогу дійти таких висновків.

1. Кіммерійці – перший відомий з писемних джерел народ, що з'явився у Північному Причорномор'ї на межі II та I тис. до н. е. Проте час їхнього панування й досі залишається предметом наукових дискусій. Археологи датують їхню появу в регіоні періодами від XII до IX ст. до н. е., а Н. Полонська-Василенко навіть пов'язує їх із ранішим періодом – 1500–700 рр. до н. е. Грецькі джерела, зокрема Гомер в “Одіссеї”, згадують кіммерійців як народ, що жив у темряві на краю світу, хоча точність таких описів викликає сумніви. Сучасні дослідники припускають, що Гомер міг символічно використовувати назву “кіммерійці” для позначення міфічного чи невідомого народу.

2. Проблема походження та етнічного складу кіммерійців залишається дискусійною, хоча існує загальна згода щодо їхньої належності до індоєвропейської мовної групи. Три основні гіпотези пояснюють їхнє походження: перша, індоєвропейська, вважає кіммерійців іраномовним кочовим народом, що мігрував із Центральної Азії; друга, автохтонна, трактує їх як нащадків місцевих племен епохи бронзи, таких як катакомбна та зрубна культури; третя гіпотеза передбачає, що кіммерійці були мішаним етнічним утворенням, сформованим через інтеграцію різних степових племен. Ці підходи відображають складність етнокультурних процесів у тогочасному Північному Причорномор'ї.

3. Дискусійною залишається проблема визначення території розселення кіммерійців. Загалом вважається, що їхній основний ареал розселення охоплював степові та лісостепові простори Північного Причорномор'я, від нижньої течії Дніпра до узбережжя Чорного моря. Однак свідчення Геродота вказують на значно більші території, включаючи північ від Кавказу та частину сучасної Азії, де кіммерійці контактували з іншими племенами. Археологічні дослідження підтверджують, що територія кіммерійців поступово розширювалася, охоплюючи також Кримський півострів.

4. Кіммерійці створили на території України потужне міжплемінне об'єднання (державне утворення), яке мало яскраві ознаки протодержави. Його

⁴¹ A Ivantchik, ‘The Current State of the Cimmerian Problem’ [2001] 7(3–4) Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 7.

⁴² Ibid.

політична структура була заснована на вождях, хоча, згідно з різними теоріями, деякі дослідники вважають, що киммерійці мали царів і навіть розвинену рабовласницьку систему в VIII–VII ст. до н. е. Основною рисою суспільного устрою Киммерійського державного утворення була військова демократія, коли рішення ухвалювали народні збори, а влада царів була обмежена волею воїнів. Це підтверджують свідчення Геродота, який описує колективне прийняття рішень під час загрози війни. Правова система була заснована на звичаях і традиціях, а столицею киммерійців було місто Кімерік поблизу Керченської протоки.

Соціальна структура киммерійців була складною й базувалася на племінних союзах. Вищий соціальний прошарок охоплював царів, військову знать і старійшин, тоді як більшість населення становили воїни, общинники та раби. Активні військові походи киммерійців сприяли як збагаченню, так і поповненню кількості рабів. Військова організація киммерійців була високо розвинутою, з акцентом на використанні кінноти та залізної зброї.

Економічно киммерійці переважно займалися скотарством, особливо конярством, хоча серед них були й землеробські племена. Вони активно взаємодіяли із сусідніми державами, зокрема Малої Азії, через війни, торгівлю та культурний обмін. Соціально-політичний устрій киммерійців поєднував елементи, характерні для протодержавних утворень, із рисами соціальної та політичної організації, притаманними раннім державним формам.

5. Киммерійці були не лише першими відомими носіями державності на території сучасної України, а й важливим елементом історичного та культурного розвитку регіону. Їхній приклад відображає ранні форми політичної організації, що вплинули на наступні етапи формування української державності та етнокультурної ідентичності. Вивчення спадщини киммерійців має важливе значення для зміцнення національної свідомості та протидії фальсифікації історії, особливо в умовах сучасних геополітичних викликів.

Попри значний внесок українських і зарубіжних науковців, чимало аспектів, пов'язаних із киммерійцями, залишаються малодослідженими. Це відкриває нові можливості для подальших досліджень, зокрема у сфері історії держави і права України.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Hrabovskyi S, Stavroiani S, Shkliar L, *Narysy z istorii ukrainskoho derzhavotvorennia: posibnyk* (Heneza 1995).
2. Mustafin O, *Perlyny v stepu. Rozmovy pro mynule ukrainskoho Pivdnia* (Folio 2023).
3. Nalyvaiko S, *Etnichna istoriia Davnoi Ukrainy* (Ievshan-zillia 2007).
4. Polonska-Vasylenko N, *Istoriia Ukrainy: U 2 t. T. I. Do polovyny XVII stolittia* (2-he vyd, Lybid 1993).
5. Zalizniak L, *Starodavnia istoriia Ukrainy* (Tempora 2012).

Edited and translated books

6. Chmykhov M, Kravchenko N, Cherniakov I, *Arkheolohiia ta starodavnia istoriia Ukrainy: Kurs lektsii* (S Holovko red, Lybid 1992).
7. Herodot, *Istoriï v dev'iaty knihakh* (A Biletskyi pereklad, Naukova dumka 1993).
8. Homer, *Odisseia* (per. iz starohr. B. Ten, Folio 2004).

Journal articles

9. Ivantchik A, 'The Current State of the Cimmerian Problem' [2001] 7(3–4) Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 7.
10. Kalashnykov V, 'Viiskova demokratiia yak doderzhavna forma sotsialnoho upravlinnia u svitovii ta vitchyznianiï istorii' [2015] 6 Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii 13–14.
11. Kononenko V, 'Osoblyvosti derzhavno-pravovoho rozvytku kochovykh narodiv Pivdnia Ukrainy starodavnoi doby' [2021] 1 Publichne upravlinnia i pravo: istoriia, teoriia, praktyka 6–12).
12. Olhovskiy S, 'Kolorova metaloobrobka i kochova kultura Pivnichnoho Prychornomor'ia kimmeriiskoho chasu' [2021] 4(41) Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy 171.
13. Shcherbatiuk V, Sokur Yu, 'Zarodzhennia protoderzhavnykh i derzhavnykh ob'iednan na terenakh Ukrainy' [2017] 1 Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav 143.
14. Taranenko M H, Taranenko M M, 'Pershi derzhavni utvorennia na terytorii Ukrainy' [2016] 1/2(29/30) Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo 178–186.

Websites

15. Tokhtas'ev S, 'Cimmerians' (Encyclopædia Iranica, V/6) 563–567 <<https://iranicaonline.org/articles/cimmerians-nomads>> (accessed 18.12.2024).
16. Vodiak H, 'Kimmeriitsi' (Etnohenez, 01.10.2020) <<https://etnogenez.org/cimmerians>> (accessed 17.12.2024).
17. Kimmeriitsi – starodavni kochivnyky Pivnichnoho Prychornomor'ia (15.08.2015) <<https://spadok.org.ua/kimmeriya/kimmeriitsi-starodavni-kochivnyky-pivnichnogo-prychornomor-ya>> (accessed 17.12.2024).
18. Mohylov O, 'Kimeriitsi: viiskova polityka ta spadshchyna' (Lokalna istoriia, 20 travnia 2024) <<https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/kimeriitsi-viiskova-politika-ta-spadshchina-oleksandr-mogilov>> (accessed 17.12.2024).

Ivan Terlyuk

CIMMERIANS AS THE FIRST KNOWN BEARERS OF STATEHOOD ON THE TERRITORY OF MODERN UKRAINE

ABSTRACT. The article examines the phenomenon of the Cimmerians as the first carriers of statehood on the territory of modern Ukraine. The relevance of the topic is due to the insufficient coverage of their role in the formation of early state formations, which took place in the context of limited written sources and the need for in-depth analysis of archaeological materials. The problem is also complicated by the difficulty of reconstructing their social structure, economic activity, and political organization due to the fragmentation of historical data.

The study of the Cimmerians is important for understanding the historical processes that took place on Ukrainian lands. It allows us to trace the origins of Ukrainian statehood, which has deep roots in history, to identify elements of national identity formation, and to confirm the continuity of the region's cultural development. In addition, the study of the Cimmerian heritage contributes to refuting historical falsifications that deny the statehood traditions of the Ukrainian people, which is especially relevant in the context of current geopolitical challenges.

The aim of the paper is to draw attention to the role of the Cimmerians in the formation of early political structures on the territory of modern Ukraine. The tasks include analyzing the origin of the Cimmerians, studying their lifestyle, geography of residence, social structure, and political organization. Particular emphasis is placed on the study of the phenomenon of Cimmerian statehood, which was at the stage of proto-state development.

The methodological basis of the study is the historical and comparative method, which allows to establish a connection between archaeological finds and written sources, as well as the source analysis of ancient and Assyrian evidence about the Cimmerians. This approach contributed to a comprehensive analysis of the historical, social, and political aspects of their life.

The article traces the elements of the Cimmerians' social structure, which included kings, military nobility, elders, community members, and slaves. The military organization of the Cimmerians was characterized by a high level of development due to the use of cavalry and iron weapons, which ensured successful military campaigns and the spread of their influence over large areas. Economic activity was based on cattle breeding, in particular horse breeding, although there were also agricultural tribes among the Cimmerians.

Particular attention is paid to the study of the political organization of the Cimmerians. The author suggests that their system had the features of a proto-state political structure, which included certain elements of statehood, but had not yet reached a high level of stability and development. The Cimmerians interacted with the advanced civilizations of West Asia, which was reflected in wars, trade, and cultural contacts that influenced their development.

In conclusion, it is concluded that the Cimmerians played a significant role in shaping the historical and cultural space on the territory of modern Ukraine. Their example demonstrates the early forms of political organization that laid the groundwork for the development of Ukrainian statehood and ethno-cultural identity. Studying their legacy is important not only for understanding the origins of Ukrainian history, but also for strengthening national consciousness and countering the falsification of historical facts.

Despite the significant contribution of Ukrainian and foreign researchers, many issues related to the Cimmerians remain insufficiently studied. This creates prospects for further research, in particular in the field of history of the State and law of Ukraine.

KEYWORDS: Cimmerians; statehood; proto-state; Ukraine; Northern Black Sea region; nomads; early state formations.